

**ქსნის ხეობის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა
XVIII საუკუნიდან დღემდე**

ქსნის ხეობა სამეცნიერო ლიტერატურაში გაგებულია მდინარე ქსნის შენაკადების ერთობით. ეს შენაკადებია: ჭურთულა, ალეურა, ცხრაძულა, დადიანურა და ცხავატურას ხევი. ქსნის ხეობას აღმოსავლეთიდან ესაზღვრება არაგვის ხეობა, დასავლეთიდან ლეხურას ხეობა, ჩრდილოეთიდან ჟამურ-ლომისას ქედი, სამხრეთიდან მდინარე მტკვარი. ვახუშტის აღწერით: „ხოლო მდინარე კსანი სდის და გამოსდის ქნოლოს ჟამურის საშუალს კავკასს. ქარჩოხამდინ დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს ქვევით სამჯრით, გაივლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს“ (ვახუშტი, 1973: 68).

ქსნის ხეობა სიგრძით დაახლოებით 70 კილომეტრია. ქსნის სათავიდან ჩრდილოეთით გადადიოდა ადგილობრივი მნიშვნელობის საცალფეხო ბილიკები: ლომისის გადასასვლელით თრუსოს და არაგვის ხეობას უკავშირდება ქსნის ხეობა, ასევე ლომის-ოხირის გადმოსასვლელით არაგვის ხეობიდან გადმოსდიოდა გზაბილიკი ქარჩოხის ხეობაში და სსვ. (მაკალათია, 1968: 10).

ქსნის ხეობა საქართველოს იმ კუთხეთა რიცხვში შედის, სადაც ჩრდილო კავკასიის მთიანი რეგიონებიდან სამხრეთ კავკასიის მთიანეთში ოსთა მიგრაცია იწყება. ვახუშტი ბაგრატიონი, გერმანელი მეცნიერ-მოგზაური გიულდენშტედტი, ასევე XIX–XX საუკუნის ქართველი და არაქართველი მკვლევარები საგულისხმო ცნობებს გადმოგვცემენ ქსნის ხეობის მოსახლეობის შესახებ. ამ მონაცემების მიხედვით, შეგვიძლია წარმოვადგინოთ ქსნის ხეობაში მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის ცვლილების დინამიკა. მკვლევართა თუ მოგზაურთა დაკვირვებით ქსნის ღერძზე და მისი შენაკადების დაბლა ზოლში ძირითადად ქართული სოფლები იყო, ხევების ზედა ზოლში XVIII საუკუნისათვის ოსებიც მოსახლეობდნენ (ვახუშტი, 1973: 360; გიულდენშტედტი, 1962: 95).

მოკლედ შევეხებით ქსნის ხეობაში, უფრო ზუსტად მის ზემო წელში, - ახალგორის რაიონში, ოსების ჩამოსახლება-ბასთან დაკავშირებულ თეორიებს.

ისტორიულად საქართველოში ყოველთვის ჰქონდა ადგილი მთიანი ქვეყნებისათვის დამახასიათებელ შიდამიგრაციულ პროცესებს, რომელიც სხვადასხვა მიზეზებით (ეკონომიკური, პოლიტიკური და სხვ.) იყო განპირობებული. კავკასიის მთებიდან უცხო ეთნოსის ჩამოსახლების ერთ-ერთ ხელშემწყობ ფაქტორად მოსახლეობის შინაგანი გადაჯგუფება მიაჩნია XVIII საუკუნის ისტორიკოსს ვახუშტი ბატონიშვილს: „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამა ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად მეპატრონეთა მათგან გადმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინაითგან მტერთაგან ბარსა შინა კაცნი შემცირებულან“ (ვახუშტი, 1973: 363-364).

ქსნის ხეობის მოსახლეობის მოძრაობა, როგორც ისტორიული და ეთნოგრაფიული მონაცემები მოწმობენ, ძირითადად მთიდან ბარისაკენ მიიმართებოდა. აღნიშნულ პრობლემას შეეხო აკად. გ. ჩიტაია, რომელიც წერდა, რომ პროცესი მთიდან ბარში ეთნიკური გადაჯგუფებისა უკანასკნელ ხანამდე გაგრძელებულა, რაც ახალგორის მაგალითზე განიხილა: სოფ. ჟამურიდან - ახალგორში, ხოლო ახალგორიდან ქანდაში; ლომისიდან - ივნევიში (ხალიბეგაანში), ხოლო ივნევიდან წირქვალში და ა.შ. და მიუთითებს, რომ ეს პროცესი სათანადოდ უნდა შეფასდეს ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების დროს, ვინაიდან ამგვარი პროცესების შედეგად იქმნება ნარევი ეთნოგრაფიული კომპლექსები (ჩიტაია, 2001: 392-393).

ზემოთ აღინიშნა, თუ როგორ მიმდინარეობდა ქართველთა ჩამოსახლარზე ოსების დამკვიდრება. შევეცდები ეს პროცესი ჩემ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ერთი სოფლის მაგალითზე წარმოვადგინო. ჩემი მასალების მიხედვით ოლქის შექმნის შემდეგაც 40-50-იან წლებამდე სოფ. ახმაჯი (თავად ამ სოფლიდან ვარ) დუშეთის რ-ნში შედიოდა. ამის შესახებ 1938 წლის ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალებში აკად. გ. ჩიტაია წერს, რომ სოფ. ახმაჯი/ახმაჯა, ოდისთან ერთად ეკუთვნოდა დუშეთის რაიონს (ჩიტაია, 2001: 398).

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სოფლის ისტორია ტიპური მაგალითია იმისა, თუ როგორ იქცა წმინდა ქართული სოფე-

ლი შერეულ სოფლად. სოფელი ახმაჯი XX საუკუნის შუა წლებამდე 45–50 კომლიანი პატარა ქართული სოფელი იყო, აქ ცხოვრობდნენ: მაჭარაშვილები; ბერიანიძეები; ხუციშვილები; ბუთხუზები; ბურდულები; კობოურები; კობაძეები; ღიჩელი (ერთი ოჯახი); შიუკაშვილები; ჩაბოშვილები; გაგიშვილები; თოგოშვილები (2 ოჯახი, გაქართველებული); ღუნაშვილი (ერთი ოჯახი). ახმაჯში ოსების გეგმაზომიერი ჩამოსახლება გასული საუკუნის 50-60-იანი წლებიდან დაიწყო, მაღალმთიანი ოსური სოფლებიდან (ორხევი, ბედლიანი, ხუბაანი, გოჭიანი) – გუცავეები, კაძილოვები, თუავეები, ბედოეები, მუხავეები, ხუბავეები. ოსების ჩამოსახლების შედეგი იყო ის, რომ სოფელი დატოვა ქართული მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა, ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ ქართველებს აღარ ჰქონდათ ოჯახის გაყოფის საშუალება, ანუ განაყარ ძმას აღარ აძლევდნენ სამოსახლოს, რაც აიძულებდა მას დაეტოვებინა სოფელი.

მოსახლეობის მიგრაციების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლის დროს განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებული იმაზე, თუ რა გავლენას ახდენს „ახალი საცხოვრებელი გარემო გადასახლებულთა ყოფა-ცხოვრებაზე, წეს-ჩვეულებებზე, ტრადიციებზე, როგორია სამეურნეო-მატერიალური და სოციალურ-კულტურული ადაპტაციის შინაარსი და დონე“ (თოფჩიშვილი, 1984: 122). ვინაიდან ქსნის ხეობაში მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ისტორიულად ძირითადად ქართული იყო, ჩამოსახლებული ოსური მოსახლეობა ითვისებდა ქართული ყოფა-ცხოვრებისთვის დამახასიათებელ თვისებებს, ენას, ზნე-ჩვეულებებს.

ისტორიკოს დ. გვრიტიშვილის მიხედვით, ქსნის ხეობის სათავეში ოსთა მასიური გამოჩენა XIII-XIV სს-ში დაწყებულა (გვრიტიშვილი, 1955: 57). უფრო ადრე კი ქსნის ხეობის სათავეებთან დვალურ მოსახლეობას უცხოვრია, რომლებიც ოსთა მოძალების კვალდაკვალ ხეობას დაბლა ჩამოჰყოლია, ადგილზე დარჩენილები კი მოსულ მოსახლეობას შეერწყა და გაოსდა. ისტორიული წყაროები ქსნის ხეობის სათავეებთან გამოყოფენ მოსახლეობის ორ ფენას: ცხრაძმელები და დვალეები. „ძეგლი ერისთავთას“ მიხედვით, თრუსოს ხეობიდან მოყოლებული ბეხუშის მთის გაყოლება ცხრაძმის ხეველთა და დვალთა შორის ზოლად ჩანს.

ზემოაღნიშნულ მოსაზრებას ოსთა ჩამოსახლების თარიღის შესახებ არ ეთანხმებიან სხვა მეკვლევარები; ეთნოლოგ რ. თოფჩიშვილის აზრით, XIII–XIV საუკუნეებში ალან-ოსები ჯერ კიდევ არ იყვნენ ჩრდილო კავკასიის მთის მცხოვრებნი და, ბუნებრივია, არც სამხრეთ კავკასიის მთიანეთში ექნებოდათ ფეხი მოკიდებული. ოსების საბოლოო განდევნა ჩრდილო კავკასიის დაბლობი რაიონებიდან XV ს-ის დასაწყისიდან მიმდინარეობს. XV საუკუნეშივე იწყება ქართული პროვინციის, დვალეთის, კოლონიზაცია, იგი გრძელდებოდა მთელი XVI საუკუნე და XVII საუკუნეში დვალეთში დარჩენილი ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმილაციით მთავრდება, ნაწილი კი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გადასახლდნენ (თოფჩიშვილი, 2006: 5-7).

აღნიშნულ თვალსაზრისს იზიარებს ეთნოლოგი ვ. ითონიშვილიც, როდესაც წერს: რომ „ოსებმა XV–XVII სს-ში მაინც მოახერხეს საქართველოს მონაპირე მთის კუთხის-დვალეთის პირიქითა ნაწილის („ბუდე დვალეთის“) ეთნოგრაფიული აბსორცია და იქ მეჩხრად შემორჩენილ პირიქითელ დვალთა ნაშთების ასიმილაცია, რის შემდეგაც საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში კვლავაც დარჩენილი აღნიშნული მხარე „თუალგომის“ სახელწოდებით ოსეთის ქვეყნის ერთ-ერთ თემად იქცა“ (ითონიშვილი, 1995: 12).

საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებას სხვა ფაქტორებიც უწყობდა ხელს, კერძოდ, ცნობილია, რომ ქართველი მეფეები ხელს უწყობდნენ უცხო ეთნოსთა წარმომადგენლების ჩამოსახლებას საქართველოში, რასაც გამუდმებული ომებით გამოწვეული მძიმე დემოგრაფიული სიტუაცია განაპირობებდა. ოსთა ჩამოსახლებას საქართველოში XVII საუკუნის დამდეგიდან უკვე ყმების შოვნით დაინტერესებული ფეოდალები უწყობენ ხელს. აღნიშნულის შესახებ ვ. ითონიშვილი წერს: „XVII ს-ის დამდეგიდან იწყება ოს-ირონთა მშვიდობიანი და მნიშვნელოვანწილად ყმათა მომრავლებაში („ოსების შოვნაში“) დაინტერესებული ქართული ფეოდალური წრეებისაგან სანქციონირებული გადმოსახლება ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთი სექტორის მაღალმთიან ხეობებში“. (ითონიშვილი, 1995: 13), ანუ „ქსნის, არაგვის, რაჭის საერისთაოების, აგრეთვე სამაჩაბლოსა და საწერეთლოს კუთვნილი ტერიტორიები ოსთა კომპაქტური დასახლებებით მოიფინა. XVIII ს-ის

II ნახევრისათვის ოს მოახალშენეთა საერთო რაოდენობამ 5000-მდე კომლი შეადგინა. ასე ჩამოყალიბდა საქართველოს ძველთაძველ მიწა-წყალზე ე. წ. სამხრეთელ ოსთა ეთნიკური მასივი, რომელიც ქართულ წერილობით წყაროებში „პირაქეთი ოსების“, „აქათის მთის ოსების“, ან „არაგვის, ქსნის, ღიახვის და სამაჩაბლოს ოსების“ სახელწოდებით არის ცნობილი“ (ითონიშვილი, 1995:13).

ეთნოგრაფი ე. ჩიქოვანი იმერეთში ოსთა ჩამოსახლების შესახებ წერს: „მდინარე ყვირილას სათავეების ტერიტორია ქართველებისაგან დაცლილი იყო (მე-18 საუკუნის ბოლოს და მე-19 საუკუნის დასაწყისი) და მემამულისათვის (აბაშიძე) სრულიად შემოუსავლიანი. ამ დანაკლისის ასანახლაურებლად „აბაშიძეებმა ოსები ჩამოსახლეს მითითებულ ტერიტორიაზე. ამ ეტაპზე ოსები ხიზნების კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ.. .. ოსებმა ამ ეტაპზე ოთხი სოფელი დააარსეს“ (ჩიქოვანი, 2004:230-231).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XV საუკუნეებიდან ქსნის ხეობის ზედა წელში ოსური მოსახლეობა მკვიდრდება, ჯერ თრუსოს ხეობის ზედა წელში, ხოლო შემდეგ თანდათან დაბლა ეშვება, მაგრამ მას მაინც და მაინც აქტიური ხასიათი არ ჰქონია. 1774-1781 წლებში ქსნის საერისთაოს აღწერის მიხედვით (ჯავახიშვილი, 1967: 183-205), ოსების დამკვიდრების ადგილებშიც ძირითადი მოსახლეობა ისევ ქართველები არიან. თრუსოს, ქსნისა და ღიახვის ხეობის დვალები ვახუშტის დროს ქართულ ენაზე ლაპარაკობდნენ (ჯალაბაძე, 1975: 12). იქ, სადაც ოსეთის შესახებ არის ლაპარაკი, რომლის საზღვარი დაახლოებით დღევანდელ ჩრდილო ოსეთს ეფარდება, აღნიშნულია, „ენა აქუსთ ძველი დვაღური და აწ უბნობენ ოსურსა, ვინაიდგან ჩერქესთა ენა სხვა არსო“ (ვახუშტი, 1973: 639).

მონღოლების მოძალებით კავკასიონის ცენტრალურ რაიონებში შემოდევნილი ოსური მოსახლეობა, შემდგომ საუკუნეებში თანდათან ეშვება ბარისაკენ. ს. მაკალათიამ ზახორის (ახალგორის რ-ნი, სოფელი ლეხურას ხეობაში) შესწავლის მაგალითზე დაადგინა, რომ ზახორში, სადაც ახლა ქართველობა აღარ ცხოვრობს, ოსები მხოლოდ XVIII ს-ის ბოლოს გამოჩნდნენ (მაკალათია, 1964: 47). ქსნის ხეობის ქვედა სოფლებში ოსური მოსახლეობის ჩამოსვლა XIX საუკუნის მთელ

მანძილზე მიმდინარეობდა, რაც დღემდე გრძელდება (ჯალაბაძე, 1975: 14).

ახალგორში XVII ს-ის II ნახევრიდან ცხოვრობენ სომხებიც (გვასალია, 1967: 54).

ეთნოლოგი გ. ჯალაბაძე ქსნის ხეობის ეთნიკურ სურათს ასე აგვიწერს: „ქსნის ეთნიკური შემადგენლობა ისტორიულ ხანაში ასე წარმოგვიდგება: ძირითადი და ძირძველი მოსახლეობაა ქართველები, რომელთა განსახლება მოდიოდა ქარჩოხის ზედა წელიდან ქვემოთ, ცხრაძმურას და ჭურთის ხევიდან ქვემოთ და ასევე ქსნის სხვა პატარა ხევების ჩათვლით. ქარჩოხის ზედა წელზე უამურის მიდამოებში და ცალკეული ხევების სათავეებში მოსახლეობდა დვალური მოდგმის ხალხი. XIII–XIV საუკუნეებიდან ქსნის ზედა წელის ხეობის მიდამოებში ოსეთიდან შემოსული მოსახლეობა ჩნდება, რომელიც ადვილად ემკვიდრება დვალელებთან ერთად და მიმდინარეობს მოსული მოსახლეობის დაფენება. ახალგორში ქსნის ერისთავთა რეზიდენციის შექმნასთან ერთად იქმნება ქალაქური ტიპის დასახლება, რომლის მცხოვრებთა კონტინგენტში XVII ს-ის II ნახევრიდან სომხებიც გვევლინებიან“ (ჯალაბაძე, 1975: 14).

1770 წლის აღწერის მიხედვით, ქსნის საერისთაოში (რომელიც დიდად აღემატებოდა ქსნის ხეობის ფარგლებს) ყოფილა 2000 კომლამდე ოსი (დოლიძე, 1965: 420). 1970 წლისათვის ქსნის ხეობის ლენინგორის რაიონის ფარგლებში 4300-მდე ოსი მცხოვრებია, რაც 800 კომლამდე მოდის (ჯალაბაძე, 1975: 220). აქვე აღვნიშნავთ, რომ ლენინგორის/ახალგორის რაიონში შედიოდა ლეხურას ხეობის ოსური სოფლებიც. სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით ქსნის ხეობის (ახალგორის რ-ნი) მოსახლეობა დაწყებული 1926 წლიდან მიდის კლებისკენ. 1926 წელს მოსახლეობის სიმჭიდროვე ერთ კვადრატულ კილომეტრზე 21,6 კაცს შეადგენდა, 1965 წლისათვის ეს რიცხვი 18,1 კაცზე ჩამოვიდა (კვერენჩხილაძე, 1968: 72). 1960 წელს ახალგორის (მაშინდელი ლენინგორი) მოსახლეობა შეადგენდა 16755 კაცს, 1965 წელს 16078, ხოლო 1966 წელს 15832 კაცს (ჯალაბაძე, 1975: 22). დ. გვრიტიშვილი, ერეკლე მეორის აღწერის საფუძველზე, ქსნის საერისთაოში დაახლოებით 15106 სულს ანგარიშობს (გვრიტიშვილი, 1955: 84)

დღევანდელი მდგომარეობით ქსნის ხეობაში დარჩენილი მოსახლეობის სტატისტიკური ანალიზის გაკეთება ეთნიკური

ნიშნით თითქმის შეუძლებელია. წეროვნის დევნილთა დასახლებებაში ახალგორის რაიონიდან დევნილ ოჯახებს უკავიათ 1352 კოტეჯი, 4700 მოსახლით; წილკნის დასახლებაში 354 ოჯახია 1100 მცხოვრებით; ფრეხეთის დევნილთა დასახლებაში – 265 კოტეჯი 912 მოსახლით. კომპაქტურად ჩასახლებულ ადგილებში შესაძლებელია ეთნიკური კუთვნილების მიხედვით რაოდენობის განსაზღვრა, მაგრამ მოსახლეობის ნაწილმა არ ისურვა კოტეჯებში ჩასახლება და კომპენსაცია მოითხოვა. ისინი ინდივიდუალურად, სხვადასხვა ქალაქსა და სოფლებში ჩასახლდნენ. ზემოაღნიშნული სტატისტიკიდან გამომდინარე, ქსნის ხეობის დღევანდელი დემოგრაფიული სურათი სავალალოა. ჩვენ მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ახალგორში ოსური მოსახლეობა ცხინვალიდან და ჯავიდან, აგრეთვე ჩრდილო ოსეთიდან შემოსული ოსების ხარჯზე იზრდება, კატასტროფულად არის შემცირებული ქართველთა რაოდენობა, ახალგაზრდობა ძალიან ცოტაა.

ზემონათქვამს ახალგორის/ლენინგორის რაიონში ჯერ კიდევ მოქმედი ხუთიოდე სკოლის მოსწავლეთა რაოდენობაც ნათლად აჩვენებს. ახალგორში დარჩენილი მოსახლეობისთვის არის ორი სკოლა, - ქართული და რუსული, ორივეში სულ 50-იდან 80-მდე მოსწავლეა. სკოლა კიდევ რამდენიმე სოფელშია (ახმაჯში, ბოლში, იკოთში, ლარგვისში, ქარჩოხში) მოსწავლეთა ძალიან მცირე კონტინგენტით, მაგ; სოფ. ახმაჯის 9 წლიან სკოლაში სულ 5 ბავშვია (20013-14 სასწავლო წლის მონაცემებით), მაგრამ სკოლები განაგრძობენ ფუნქციონირებას.

წეროვნის დასახლებაში კი, სადაც ლიახვის ხეობელებიც ცხოვრობენ, მარტო ერთი სკოლაა. სკოლაში 900 ბავშვი სწავლობს, რომელთა 2/3 ახალგორელია, 1/3 ლიახვის ხეობელი. სკოლაში მომუშავე მასწავლებლების რაოდენობაც შესაბამისად ასევეა დაბალანსებული, 2/3 მასწავლებლებისა ახალგორელები არიან. ლარგვისის ზემო სოფლები დასახლებულია ფრეხეთში, ფუნქციონირებს სკოლა 88 მოსწავლით. წეროვნის საბავშვო ბაღში 475 ბავშვია.

წარმოდგენილი სტატისტიკური მონაცემები ნათლად მეტყველებს 2008 წლის ომის დამლუპველ შედეგებზე, ძირძველ ქართულ მიწა-წყალზე დღეს ქართველი სახელით საძებარია. ვფიქრობთ, შეცდომა იყო ხეობიდან მოსახლეობის გამოყვანა. კითხვის ქვეშ დგას მათი (ქართველების) დაბრუნება საკუთარ

სახლებში, რაც ქსნის ხეობაში ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ეთნიკურ სურათს სრულიად შეცვლის.

ლიტერატურა:

ვახუშტი, 1973 – ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.

გეასალია, 1967 – ჯ. გეასალია, ქსნის ხეობის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ., 1967.

გერიტიშვილი, 1955 – დ. გერიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, თბ., 1955;

გიულდენშტედტი, 1962 – გიულდენშტედტი, მოგზაურობა, თბ., 1962.

დოლიძე, 1965 – ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1965.

თოფჩიშვილი, 1984 – რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII–XX სს. (ფშავ-ხევსურეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით), თბ., 1984;

ითონიშვილი, 1995 – ვ. ითონიშვილი, ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ისტორიიდან, თბ., 1995.

კვერენჩილაძე, 1968 – კვერენჩილაძე, სამხრეთ ოსეთი, თბ., 1968.

მაკალათია, 1964 – ს. მაკალათია, ლეხურის ხეობა, თბ., 1964;

მაკალათია, 1968 – სერგი მაკალათია, ქსნის ხეობა, თბ., 1968;

თოფჩიშვილი, 2006 – Р. Топчишвили, Грузино-осетинские этноисторические очерки, Кутаиси, 2006;

ჩიტაია, 1938 – გ. ჩიტაია, ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (მოკლე ანგარიში), „შრომები“, ტ. II, თბ., 2001.

ჩიქოვანი, 2004 – გ. ჩიქოვანი, მიწის ნასყიდობის აქტები ზემო იმერეთის ოსების საოჯახო არქივიდან, კრებ.: ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, თბ., 2004.

ჯავახიშვილი, 1967 – ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, I, 1967;

ჯალაბაძე, 1975 – გ. ჯალაბაძე, ქსნის ხეობის მოსახლეობა, კრბ. „ქსნის ხეობა“, თბ., 1975;

ETHNICAL COMPOSITION OF POPULATION IN KSANI FROM XVIIIc. TILL TODAY

Summary

Ksani gorge is a part of Georgia where Ossetians migration begins from North Caucasus to South Caucasus mountains. The movement of population of Ksani gorge as historical and ethnographical data confirm, was directed mainly from mountain to the flat. Historically the population of Ksani gorge was Georgian. Ossetians settled down in the upper part of Ksani gorge from XV c. first in upper part of Truso then they came down to the flat to Zakhori where there are no Georgians today. Ossetians appeared in the villages of down part of Ksani gorge later in the XVIIc. And this process went on during the whole XIXc. According to nowadays data the number of Georgian population has catastrophically been reduced in Ksani gorge since 2008.